

NEFORMALUS INTELIGENTŲ TINKLO VEIKLA TARP SOVIETINIO SISTEMISKUMO IR ALTERNATYVUMO: „GARAŽŲ ISTORIJA“ (1977–1978)

Valdemaras Klumbys

Lektorius, humanitarinių mokslų daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: klumbys@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje¹ analizuojama viena pirmųjų kolektyvinių kultūrininkų peticijų kampanijų prieš režimo politiką – vadinamoji „garažų istorija“. Naudojantis tinklaveikos metodologine prieiga, analizuojami socialiniai ryšiai ir žmonių sąveikos kaip kolektyvinio veiksmo esminės sudedamosios dalys. Tyrimė daugiausia dėmesio skiriama ne žmonių (ar grupių) santykiams su valdžios struktūromis, o keletui šios kolektyvinės akcijos vyksmo ypatybių, paaiškinančių jos sėkmę: vidinėms tinklo struktūrinėms savybėms (kas sudarė tinklą ir kaip jis funkcionavo), akcijos veikimo taktikai (kaip tinklas vykdė akciją) ir išorinėms prielaidoms (visuomenėje vyravusioms normoms, kaip antai pasitikėjimas ir bendradarbiavimas, skirtingų socialinių statusų reikšmei atsižvelgiant į kontekstą).

Reikšminiai žodžiai: tinklaveika, sovietmetis, kultūrininkai, kolektyvinis veikimas, opozicija, pasitikėjimas, neformalus ryšiai.

Keywords: networking, soviet period, intellectuals, collective action, opposition, trust, informal ties.

Reikia eit tiek, kiek leidžiama, ir dar truputį daugiau.

Rimantas Vėbra²

*Kaip vyksta visokie pasisėdėjimai pas uošvį [Marcelijų Martinaitį],
kaip jie ten pafilosofuoja, išsiskirsto, susirenka po savaitės,
vėl filosofuoja, šnekasi, o realiai niekas nevyksta.*

Artūras Skučas³

Įvadas

Inteligentija sovietmečiu buvo svarbi režimo dalis. Oficialus jos įvardijimas tarp sluoksniu iš tiesų labai gerai atspindėjo inteligentijos funkciją. Faktiškai ji

buvo tarpininkė tarp režimo valdančiųjų, nomenklatūros ir likusių SSRS gyventojų. Ypač ryškus šis vaidmuo kultūrininkų (sovietmečiu vadintų kūrybine inteligentija) veikloje. Būtent jų kūryba (literatūros,

¹ Straipsnis parengtas įgyvendinant projektą „Nematoma sovietmečio Lietuvos visuomenė: neformaliųjų sisteminių ir nesisteminių tinklų skirties peržiūra (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-053)“. Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę.

² Taip savo vyro žodžius prisiminė V. Zaborskaitė: Pokalbis su Vanda Zaborskaitė. Kalbėjosi Valde-

maras Klumbys. Vilnius, 2003 m. birželio 17 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija. Toliau duodant nuorodą į jau cituotą interviu nurodoma tik su kuo vyko pokalbis ir interviu data.

³ Pokalbis su Artūru Skuču. Kalbėjosi Justinas Dementavičius, Algimantas Jankauskas ir Ieva Pakarklytė. Vilnius, 2010 m. lapkričio 17 d. Garso įrašas, in: Duomenų bazė „Nematoma sovietmečio Lietuvos visuomenė“.

meno, humanitarinių bei socialinių mokslų sričių) turėjo kurti propagandą ir įvilkti ją į žmonėms priimtina bei paveikų apdarą. Idealiame sovietiniame pasaulyje režimo valdantieji su žmonėmis turėjo bendrauti tarpininkaujant kultūrininkų kūrybai pradedant plakatais, baigiant estradinėmis dainomis ar skulptūromis. Aišku, realybė buvo gerokai sudėtingesnė. Juk numatytas vaidmuo, nors ir suteikęs kūrėjams gana aukštą statusą bei kai kurių privilegijų, kartu ribojų jų kūrybinę laisvę. Pochruščioviniu laikotarpiu tarp kultūrininkų vis stiprėjo susvetimėjimas su sistema, formavosi ir neformaliais bendravimo tinklais plito alternatyvios oficiozinės vertybės, neretai ir priešiškos sovietiniam režimui. Šios vertybės buvo labai panašios, o dažnai ir sutapdavo su tomis, kurios dominavo neformaliuose etnokultūriniuose ar net pagrindiniuose tinkluose (tautiškumas, besiskyręs nuo oficialiai diegto, įvairiai suprasta laisvė). Tačiau nepaisant to, kultūrininkai ir toliau išliko režimo mechanizmo dalis.

Kartu kultūrininkai siekė vis didesnės kūrybinės bei visuomeninės veiklos laisvės ir bandė plėsti laisvės ribas, tačiau toks ribų plėtimas iš esmės neperžengdavo asmens elgesio ribų, netapdavo kolektyviniu veiksmu. Pats ribų plėtimas iki šiol nėra plačiau tyrinėtas, dažniausiai pasitenkinama šio reiškinio įvardijimu ir trumpų pavyzdžių pateikimu žvelgiant iš ilgalaikės perspektyvos ir apimant stambius kultūroje vykusių procesus, detaliau nesigilinant, kaip jis vyko, kas jį įgalino. Šiame straipsnyje tiriamas trumputis laikotarpis ir viena labai konkreti akcija – peticijų kampanija, kuria siekta užkirsti kelią numatytai ir pradėtai požeminio garažo statybai Vilniaus senamiestyje, Muziejaus (dabar – Vokiečių) gatvėje. Kampanijos pradžia – 1977 m.

lapkričio 24 d., kai Vytautas Landsbergis-Žemkalnis parašo informacinį pranešimą šiuo klausimu, o pabaiga – 1978 m. vasario 20 d., kai „Vakarinėse naujienose“ pasirodo trumpa žinutė „Garažo nestatys“.

Ši kampanija bendrais bruožais yra žinoma, dalyvių atsiminimuose ji neretai laikoma pirmu inteligentų savarankišku kolektyviniu protesto prieš „valdžios“ sprendimą veiksmu. O svarbiausia, kad pergale pasibaigusi peticijų kampanija tikrai įkvėpė kultūrininkams noro ir valios aktyviai veikti, nes po jos, dar iki *perestroikos*, tie patys žmonės įvykdė dar kelias sėkmingas peticijų kampanijas (prieš planus sunaikinti dalį Rasų kapinių, pastatyti daugiaaukštį netoli Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, platinėti Tiltų gatvę nugriauinant tam trukdžiusius senamiesčio pastatus etc.). Šias kampanijas galima laikyti savotiškais drąsos mokyklomis, kai kiekviena pergalė sustiprindavo tikėjimą savo galimybėmis kažką pakeisti ir mažindavo bent jau dalies visuomenės baimės lygmenį. Ne veltui šios paminklosauginės akcijos atsiminimuose dažnai laikomos tiesioginėmis Sąjūdžio ištakomis (pvz., Vytauto Landsbergio⁴ ar Broniaus Genzelio⁵ memuaruose).

Tačiau detalesnių mokslinių šios kampanijos tyrimų iki šiol nebuvo. Bene plačiausiai garažų istoriją yra aptaręs Salvijus Kulevičius, nagrinėjęs ją kaip paveldosauginio judėjimo sovietmečiu dalį⁶. Darbo tema lėmė, jog pati akcija šio istoriko detaliai nagrinėta nebuvo.

⁴ V. Landsbergis, 1997, p. 93–94.

⁵ B. Genzelis, 1999, p. 58.

⁶ J. Kavaliauskaitė, A. Ramonaitė, 2011, p. 180–182. Skyrius „Per praeities palikimą į ateitį: visuomeninio paveldosauginio judėjimo transformacijos Sąjūdžio išvakarėse“.

Aišku, Lietuvoje jau nemažai tyrinėtos kultūrinio elito elgsenos sovietmečiu⁷, tačiau iš esmės išskirti ir aptariami elgesio modeliai yra tik asmeninės pavienių žmonių elgsenos apibendrinimai. Šis straipsnis seka „Sąjūdžio ištakų beiėskant“ tyrimais, daugiausia Ainės Ramonaitės ir Jūratės Kavaliauskaitės skyriais, kaip tinklaveikos prieigos pavyzdžiais. Kartu siekiama ne aprėpti tam tikrą socialinio sluoksnio ar lauko tinklą, kaip daryta minimoje knygoje, o vykdyti mikrotyrimą aiškinantis vieno konkretaus tinklo vienos konkrečios akcijos vyksmą.

Straipsnio tikslas nėra papasakoti detalią kampanijos istoriją chronologiniu principu. Naudojantis tinklaveikos metodologine prieiga siekiama išanalizuoti neformalaus tinklo, jungusio šios kampanijos dalyvius, veikimo mechanizmą ir atsakyti į klausimą, kodėl ši kampanija buvo sėkminga. Plačiau aptarti šio socialinių tinklų metodo neleidžia straipsnio apimtis, labai aiškiai jis pristatytas jau minėtoje Ramonaitės ir Kavaliauskaitės sudarytoje monografijoje⁸. Deja, dėl duomenų trūkumo negalima taikyti matematinių tinklo charakteristikos skaičiavimo metodų, o tai leistų palyginti šį tinklą su kitais sovietmečiu egzistavusiais neformaliais tinklais. Tačiau daugiausia dėmesio skiriant socialiniams ryšiams ir žmonių sąveikoms kaip kolektyvinio veiksmo esminėms sudedamosioms dalims, tyrimas nukreipiamas nuo istorijoje įprasto žmonių (ar grupių) santykių su valdžios struktūromis į keletą akcijos vyksmo ypatybių: vidines tinklo

struktūrines savybes (kas sudarė tinklą ir kaip jis funkcionavo), akcijos veikimo taktiką (kaip tinklas vykdė akciją) ir išorines prielaidas (visuomenėje vyravusios normos, kaip antai pasitikėjimas ir bendradarbiavimas, skirtingų socialinių statusų reikšmė atsižvelgiant į kontekstą), prisidėjusias prie akcijos sėkmės.

Tirti garažų kampaniją, kaip ir daugelį kitų visuomenės veiklos sovietmečiu apraiškų, trukdo šaltinių stoka. Tiesa, yra paskelbtas vienas įdomiausių šios kampanijos dokumentų – žymiausių peticijų signatarų pokalbio su įvairių suinteresuotų valstybės institucijų atstovais protokolai⁹.

Tačiau norint išsiaiškinti, o kaip gi kampanija prasidėjo ir vyko, beveik vienintelis šaltinis yra jos dalyvių atsiminimai. Pravertė tyrimo projekto „Sąjūdžio fenomenas: pilietinio judėjimo tinklaveikos studija“ metu surinkti interviu. Iš jų pažymėtini kampanijos dalyvių Ingės Lukšaitės ir Marcelijaus Martinaičio pasakojimai. Tačiau juose garažų istorijai skirta nedaug vietos. Autoriaus įvairiu laiku imti interviu iš kampanijos dalyvių ir žmonių, kurie buvo su jais susiję ar galėjo pateikti informacijos apie kampaniją. Interviu, imti iki pradedant šį tyrimą (su Irena Kostkevičiūte, Meile Lukšiene, Romualdu Ozolu, Vanda Zaborskaite), apie garažų istoriją tik užsiminė, kiek išėjo iš kalbos. Tyrimo metu darytuose interviu (su Broniumi Genzeliu, Gražina Marija Martinaitiene, Algimantu Nasvyčiu, Vytautu Nasvyčiu, Aloyzu Stasiulevičiumi, Dovydu Judelevičiumi, Antanu Tyla, Vytautu Narbutu) yra patys informatyviausi, todėl jais daugiausia ir naudojamas. Ne visi minėti interviu yra cituojami, tačiau visi suteikė daug svarbių

⁷ Pavyzdžiui, E. Baliutytė, 2002; V. Klumbys, 2009; A. Švedas, 2009; ir kt.

⁸ J. Kavaliauskaitė, A. Ramonaitė, 2011, p. 12–16; išsamus metodologijos aptarimas – S. Wasserman, K. Faust, 1994.

⁹ V. Merkys, 1999, p. 267–278.

detalių, išryškino niuansus ir pateikė kontekstinės informacijos.

Kitas svarbus šaltinis yra pačių peticijų ir su jomis susijusių straipsnių rankraščiai, juodraščiai bei mašinraštiniai tekstai, maloniai suteikti G. Martinaitienės. Jie leidžia nustatyti, kaip buvo vartojama oficiali sovietinė kalba siekiant valdžios nenumatytų tikslų ir kaip naudotasi oficialiais statusais. Deja, ne visos peticijos yra prieinamos (jos buvo rašomos įvairioms institucijoms), todėl negalima nustatyti, kiek iš viso jų buvo, kaip ir surasti visų, kurie jas pasirašė.

Būtina apibrėžti kai kurias šiame straipsnyje vartojamas sąvokas. Nagrinėjant tinklo veikimą viena svarbiausių sampratų yra ryšio tarp dviejų tinklo narių stiprumas arba silpnumas. Stiprus yra toks ryšys, kai du žmonės jungia didelis pasitikėjimas, artimos draugystės arba giminystės ryšiai, tokie žmonės dažnai susitinka ir atvirai kalbasi. Silpni ryšiai yra tarp žmonių, kurie dažnai įvardijami kaip „pažįstami“, tai yra su jais nesieja didelė draugystė, artimi ryšiai, atvirumas.

Sudėtingesnis yra sistemiškumo / nesistemiškumo klausimas, kuris pastaruoju metu darosi vis svarbesnis istorikų (ir ne tik) sovietmečio tyrimuose. Šiame straipsnyje sistemiškumas suvokiamas kaip praktikos, kurios buvo režimo vienaip ar kitaip aprobuotos ir bendros daugumai sovietinių piliečių. Žmonės jas suvokė kaip įprastas, kasdienines, bendras, bet nebūtinai kaip normalias. Tai reiškia, kad, pavyzdžiui, *blato*, kyšininkavimo ar kombinavimo praktikos, nors ir įprastos bei dažnai nesmerkiamos, vis dėlto galėjo būti suvoktos kaip nenormalios, nemoralios. Tačiau toks vertinimas nedarė jų alternatyvių, nesisteminį. Taigi, svarbus ne praktikų vertinimas, o jų paplitimas ir naudojimas.

Derėtų pabrėžti, kad praktikos apima ne tik institucines, formalias procedūras, rutinas, praktikas, bet ir neformalias ar netgi formaliai persekiotas, tokias kaip jau minėti *blatas* ar kombinavimas. Šios praktikos buvo neatsiejama sovietinės sistemos dalis, be kurių ji faktiškai negalėjo funkcionuoti.

Dalis žmonių vengė sisteminių praktikų bei režimo institucijų (ypač valdžios, galios), kiek tai buvo įmanoma. Tokie žmonės kūrė savo, alternatyvias (arba nesistemes, šiame straipsnyje alternatyva ir nesistemiškumas laikomi sinonimais) praktikas (kaip antai gyvenimas „išorėje“ – „vnie“¹⁰). Jų terpė buvo neformalus komunikaciniai tinklai, kuriuose formavosi, stiprėjo ir plito alternatyvios oficiozinės vertybės bei nuostatos, susidarė alternatyvios tapatybės, buvo priskiriamos alternatyvios oficialiajai statusų hierarchijos, atsirado savi autoritetai. Alternatyva nebuvo kažkas vientiso – įvairių tinklų vertybės skyrėsi, o tinklai, nors ir buvo susiję, bet vis dėlto skirtingi. Taip pat alternatyva nereiškė visiško pasitraukimo iš režimo palaikyto socialinio gyvenimo – net ir nemaža dalis pagrindininkų turėjo valstybinius darbus. Tačiau vieniems žmonėms užteko režimo kurto gyvenimo karkaso pradedant darbu, baigiant poilsio būdais, kitiems – ne. Alternatyvą jungia noras, siekis būti kitokiems, nei reikalauja ar numato režimas, ir bandymai tokį norą įgyvendinti įvairiais būdais. Kultūrininkai bandydavo jį išreikšti savo kūryba (taip pat ir ezopine kalba), kitų tinklų nariai tiesiog siekė gyventi režimo nekontroliuojamą gyvenimą bendraudami su savo draugais ir pažįstamas. Kol toks

¹⁰ Viena iš galimų *vnie* sampratų pateikta: A. Yurchak, 2006, p. 127–128.

alternatyvus gyvenimas prisidengė privatumu, sovietinis režimas į jį faktiškai nesikišo ir jokio pavojaus jausmo dalyviams jis nekėlė. Tačiau pamažu brendo poreikis pereiti nuo bendravimo prie kolektyvinio veikimo. Būta ir to prielaidų.

Kolektyvinio veikimo prielaidos

Pats petičijų dėl naikinamo paveldo atsiradimas liudija tam tikrus pokyčius inteligentijos savimonėje, vertybėse, ne tik elgesyje. Viena iš aktyvių akcijos dalyvių, G. Martinaitienė, prisimena, kad gerokai anksčiau, kai ji ir jos pažįstami matė Vokiečių gatvėje kasamas tranšėjas, kuriose buvo matyti ardomos rūšių liekanos, nekilo jokių minčių apie tai, kad reikėtų bandyti stabdyti darbą: „Ir mes čia ramių ramiausiai [praeidavome]. Nu ką dabar darysi? Tiesą sakant, ir protelio nedaug buvo, ir pernelyg savo reikalais susirūpinę.“¹¹ Ardymas tuomet priimtas kaip natūralus reiškinys. Vėliau, aštuntojo dešimtmečio pradžioje ji su Algimantu Patašiumi jau darė apleistų, neprižiūrimų, griūvančių Vilniaus senamiesčio pastatų sąrašą, tačiau jis taip ir nebuvo niekur paskelbtas, neįteiktas ir jokiai valdžios institucijai, negalvota ir jokių kolektyvinių akcijų dėl to rengti. Tačiau nieko nedarymą jau pakeitė susirūpinimas ir bandymas kažką daryti, tiesa, kol kas net negalvojant apie kolektyvines akcijas. Taip formavosi dirva, nuostatos, palankios vėliau kilusiai kolektyvinei akcijai.

Tokią nuostatą kaitą turbūt gali paaiškinti septintą dešimtmetį vykęs fundamentalus pokytis lietuvių kultūroje, kai nuo ideologiškai skatinto orientavimosi į

dabartį ir ateitį buvo nusigręžta į praeitį, kaimą, folklorą, istoriją etc. Ypač ryškus šis pokytis buvo literatūroje (kad ir Justino Marcinkevičiaus dramaturgijos susikoncentravimas į praeities tematiką), bet jį galima aiškiai matyti ir kitose kultūros sferose. Nesigilinant į šią plačią temą pabrėžtina, kad praeitis tapo ypač aktuali, svarbi ir jautri tema, kuri galėjo paskatinti žmones veikti. Visuomenėje tuo metu apskritai stiprėjo klausimas „ką daryti?“, kaip atsakas į vis labiau Sovietų Sąjungoje įsivyrąjančią tasią sustabarėjusio neveiklumo atmosferą.

Kartu praeitis (išskyrus kai kurias temas, tokias kaip nepriklausomos Lietuvos istorija, tautinis atgimimas, neigiamas rusų ir Rusijos vaizdavimas praeityje) buvo tik švelniai politinė, susidomėjimas ja valdančiųjų nebuvo laikomas pasipriešinimu režimui, nors ir ne itin skatinamas. Iš dalies praeitis buvo marginalinė tema, į kurią nebuvo kreipiama daug dėmesio, todėl joje buvo galima gana saugiai prieštarauti režimo politikai. Paveldosauga kaip tik neturėjo jokių ypatingų antisovietinių konotacijų, juk buvo sovietinė paveldosaugos sistema, taigi, savarankiška paveldosauginė akcija atrodė tik papildanti režimo institucijų veiklą. Iš esmės galima teigti, kad tokioje gana neutralioje sferoje susidūrė dvi vertybinės sistemos ar netgi dvi diskursyvosios praktikos: oficiozinė ideologinė ir alternatyvi tautinė. Tačiau jų prieštaravimas taip ir nebuvo aiškiai bei atvirai išreikštas. Net pati atviriausia kultūrininkų nuomonės išraiška per aktyvistų susirinkimą su paveldosaugos institucijų ir kitų administracinių įstaigų atstovais neperžengė oficialiojo diskurso ribų¹². Jo metu apeliuota į abs-

¹¹ Pokalbis su Gražina Martinaitiene. Kalbėjosi Valdemaras Klumbys. Vilnius, 2014 m. sausio 15 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija.

¹² Žr: V. Merkys, 1999, p. 267–278.

trakčias ir režimo tarsi pripažintas kultūrinio paveldo vertingumo idėjas ir kaltinta biurokratija, kaip nesuprantanti paveldo vertės. Tai iš esmės atitiko oficialiosios kritikos standartus, kai dėl visų negerovių buvo kaltinami pavieniai biurokratai.

Neformalioje kultūrininkų bendravimo terpėje šis elgesys buvo vertinamas visai kitaip, naudojant visai kitą vertybinę sistemą, kurioje dominavo alternatyvios vertybės ir kritinis SSRS bei jos ideologijos vertinimas. Praeitis ir jos ženklai čia buvo bene svarbiausias tautiškumo raiškos laukas. O kartu ji pati savaime jau buvo tapusi opoziciškumo sovietiniam režimui išraiška, per ją, jos garbinimą netiesiogiai buvo kritikuojama dabartis, jei jau tiesiogiai jos kritikuoti nebuvo galima. Be kita ko, tai darė santykį su praeitimi ypač jautrų.

Valdantiejiems atsitraukimas garažų klausimu buvo tik nereikšminga nuolaida, neturėjusi faktiškai jokios ideologinės ar tuo labiau politinės reikšmės (juk ir pats požeminių garažų statybos planas neturėjo jokio ideologinio pagrindo, tai buvo tik Vilniaus vykdomojo komiteto iniciatyva). O štai kultūrininkams ši pergalė buvo labai svarbi. Visi apklaustieji prisimena didžiulę euforiją, kuri apėmė sužinojus apie „valdžios“ sprendimą atsitraukti. Statomas garažas jiems turėjo simbolinę reikšmę, jis tapo tarsi grėsmės visam tautiškumui simboliu. Todėl ir pergalė buvo ne šiaip sau konkretaus paveldo išgelbėjimas (jau buvo iškasta pusė duobės ir sunaikinta tai, kas joje buvo likę), bet simbolinė pergalė kovoje dėl tautiškumo išlaikymo ir stiprinimo. Taip pat ji parodė tam tikrą valdžios silpnumą, galimybę bent kai kuriose srityse kovoti su ja ir net ją nugalėti. Ši pergalė neliko vien konkrečios grupės nuosavybė: „<...> susitinki su žmonėmis, ir net nelabai

pažįstamais – jau matai, įgijai tam tikro žinomumo, jau tau kas nors paskambino: gerai tu ten šnekėjai. Paminklosauginis jau buvo palaikymas nuo pat pradžių.“¹³

Tinklo sandara

Tačiau visa tai nepaaiškina, kodėl būtent šie žmonės, šis tinklas pradėjo šią kampaniją. Čia susipynė tiek atsitiktiniai dalykai, tiek jau egzistavusio neformalaus kultūrininkų tinklo savybės.

Deja, gana sunku nustatyti, kokie tiksliai žmonės priklausė tinklui būtent tuo metu, kai vyko peticijų kampanija dėl garažo. Kampanijų vėliau buvo ne viena, prie tinklo laikui bėgant prisijungė daugiau žmonių, kai kurie pasitraukė ir tos kaitos niekas nefiksavo, o prisiminimai ganėtinai neišsamūs ir kartais prieštaringi. Tačiau galima gana nesunkiai išvardyti žmones, kurie priklausė šio tinklo branduoliui, tai yra, buvo aktyvūs peticijų akcijos dalyviai. Tai Irena Kostkevičiūtė, Gražina Martinaitienė, Marcelijus Martinaitis, Bronius Genzelis, Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, Vytautas Landsbergis, Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai, Aloyzas Stasiulevičius, Algirdas Steponavičius, Ingė Lukšaitė, Meilė Lukšienė. Tie iš jų, kurie galėdavo, prireikus susirinkdavo į vieną vietą („susitikimai tie dažniausiai vykdavo arba pas Martinaičius bute, arba Stasiulevičiaus dirbtuvėj. Kadangi centre patogiausios šitos dvi vietos“¹⁴), ten planuodavo tolesnius veiksmus, skirstydavosi darbais, kuriuos reikia nuveikti, siūlydavo idėjas, ką dar galima padaryti.

¹³ Pokalbis su Broniumi Genzeliu. Kalbėjosi Valdemaras Klumbys. Vilnius, 2013 m. lapkričio 14 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija.

¹⁴ Ibid.

Branduolio grupės narių sąrašas rodo, jog šis tinklas buvo labai įvairialypis pagal dalyvių profesiją. Jame dalyvavo dailininkai, menotyrininkai, filosofai, rašytojai, architektai, istorikai. Kiekvienas jų turėjo ryšių ir su savo specialybės žmonėmis. Tokia tinklo sandara leido prireikus gana greitai mobilizuoti įvairių profesinių tinklų narius ir taip didino šio tinklo efektyvumą.

Svarbus ir tinklo narių statusas. Sovietmečiu egzistavo du statusai: oficialus, sisteminis, kurį geriausiai parodo įvairūs apdovanojimai, turėtos pareigos, ir neoficialus, alternatyvus, kurį gerokai sunkiau nustatyti. Iš dalies jį gali parodyti kūrybos vertinimas visuomenėje, kūrybos ir / ar asmens populiarumas, iš dalies – turimų ryšių gausa, kaip žmogus vertintas kitų kultūrininkų. Tarpusavyje šie statusai galėjo derėti, bet galėjo ir visai nederėti. Tačiau abu statusai buvo svarbūs peticijų akcijoje.

Analizuojamame tinkle buvo žmonių, turėjusių gana aukštą sisteminį statusą. Tai Genzelis, nuo 1974 m. mokslų daktaras, o nuo 1976 m. profesorius, Landsbergis 1975 m. buvo gavęs LSSR valstybinę premiją, 1978 m. tapo profesoriumi, V. Nasvytis profesorius nuo 1979 m., Stasiulevičius 1978 m. gavo LSSR nusipelnusio meno veikėjo vardą, Steponavičius jį turėjo nuo 1967 m. Tokių žmonių balso ne tai kad nebuvo galima nepaisyti, tačiau tam tikrą svorį jis turėjo, valdantieji kartais jį atsižvelgdavo. Be to, užimama padėtis suteikdavo tam tikro saugumo: „Tarybų Sąjungoj mat vienas dalykas buvo – kad labai tvirtai buvo įsigalėjęs tas principas „kas galima Jupiteriui, tas negalima eiliniam jaučiui“. Ir kuo užimi aukštesnę

padėtį, tuo [daugiau gali]“¹⁵. Beje, žiūrint į datas, kada tinklo dalyvių sisteminis statusas išaugo, galima spėti, kad būtent šis įsitvirtinimas sistemoje padidino tinklo dalyvių užtikrintumą savo padėtimi ir prisidėjo prie jų opozicinio aktyvumo padidėjimo.

Kita dalis tinklo narių neturėjo tokio statuso, tačiau kai kurie jų neabejotinai turėjo aukštą alternatyvų statusą. Martinaitis buvo žinomas, net kultinis rašytojas po to, kai 1977 m. pasirodė jo „Kukučio baladės“, Kostkevičiūtė turėjo daugybę ryšių su kultūrininkais, o jos aktyvumas, kaip ir ryšys su Putinu, irgi prisidėjo prie aukšto alternatyvaus statuso. Be to, jau minėti aukšto sisteminio statuso nariai turėjo ir ganėtinai aukštą alternatyvų statusą – jie buvo žinomi kūrėjai, kartu nebuvo oficialiniai (tai neigiamai veikė alternatyvų statusą), jų vertybės buvo tokios pat, kaip tinklo vertybės – opozicinės režimui. Opoziciškumo ir žinomumo visuomenėje samplaika buvo ypač palanki aukštam alternatyviam statusui susiformuoti. Paminėtina ir tai, kad nė vienas tinklo narys neturėjo jokių vadovaujamų postų, tai yra jų sisteminis statusas nebuvo pernelyg aukštas, nebuvo toks, kuris galėjo mažinti jų alternatyvų statusą.

Atskirai minėtinas Žemkalnis, kurio alternatyvus statusas tarp kultūrininkų buvo ypač aukštas, nes šis žmogus turėjo dvi sovietmečiu labai vertintas ypatybes: ryšių su Vakaraais (juose buvo gyvenęs 1944–1959 m.) ir sąsajų su tarpukario Lietuva (g. 1893, tuomet žinomas architektas). Kartu ir jo sisteminis statusas buvo gana aukštas, nes grįžusieji iš Vakarų sovietmečiu buvo režimo ypač vertinami. Be to,

¹⁵ Pokalbis su Broniumi Genzeliu. Kalbėjosi Valdemaras Klumbys. Vilnius, 2001 m. liepos 31 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija.

1973 m. jam buvo suteiktas nusipelnusio architekto vardas.

Ne vienas tinklo dalyvis pasižymėjo aktyvumu ir drąsa, buvo nukentėjęs nuo režimo. Kostkevičiūtė buvo nukentėjusi Vilniaus universiteto (VU) Lietuvių literatūros katedros byloje. Genzelis, anot Martinaitienės, nuolat „maištų įnešdavo“, o jo asmeninę drąsą bei nuotaikas rodo ir faktas, kad jis gatvėje priėjo prie visai nepažįstamos Ingės Lukšaitės kaip tik tada, kai jos motiną persekiojo, metė iš VU Lietuvių literatūros katedros vedėjų ir kai daugelis kaip tik pradėjo šalintis Lukšų šeimos¹⁶. Martinaitienė turėjo išeiti iš „Kultūros barų“ už „pernelyg didelį Čiurlionio garbinimą“ ir ilgą laiką (1975–1981 m.) buvo bedarbė, nes į darbą jos nepriimdavo.

Atrodo, kad noras ne tik kalbėti, rašyti, kurti, bet ir aktyviai visuomeniškai veikti, bent jau kai kurių šio tinklo narių, buvo pribrendęs. Ozolas ir Genzelis pasakojo, kad panašiu laiku, aštunto dešimtmečio pabaigoje, jie norėjo leisti pagrindinį leidinį, tačiau nusprendė, kad gali būti naudingesni veikdami viešumoje, leisdami „Filosofijos istorijos chrestomatiją“¹⁷. Tačiau pats toks noras, gana retas tarp kultūrininkų (net sprendžiant iš jų atsiminimų), rodo, jog šie žmonės buvo pribrendę aktyviam opoziciniam veikimui, tik turbūt ne tokiam pavojingam kaip savilaidai.

Tiesa, ne visi tinklo dalyviai buvo vienodai aktyvūs akcijoje, kai kurie tik dalyvaudavo diskusijose, niekuo kitu neprisidėdavo. Taip pat ne visiems tinklo da-

lyviams kampanija buvo vienodai svarbi. Štai architektai Nasvyčiai nei sureikšmino savo dalyvavimą kampanijoje, nei pabrėžė ypatingą jos svarbą¹⁸, kaip tai darė kiti pateikėjai. Tačiau Nasvyčiai „nutekindavo“ informaciją iš architektų apie planus, ką nors griauti senamiestyje, tai leisdavo vėlesnėse akcijose stoti į kovą dar neprasi-dėjus griovimo ar statybos darbams.

Šis tinklas nebuvo naujas, jis egzistavo gana ilgai, turėjo savo tradicijas, o tai svarbu jo tvirtumui – ilgas bendravimas stiprina pasitikėjimą ir ugdo bendras vertybes, panašią pasaulėžiūrą, o tai savo ruožtu vėlgi prisideda prie tinklo stiprumo. Jo nariai švėsdavo vieni kitų gimtadienius (daugelis ypač pabrėžia Genzelio gimtadienius, mat jis gimė vasario 16-ąją, taigi, švęsta ne tik asmeninė šventė), dalyvaudavo neformaliuose Putino gimimo ir mirties dienų minėjimuose, turėjo kelias nuolatinės susirinkimų vietas (Martinaičių butas, Stasiulevičiaus dirbtuvė, Genzelių butas, Kostkevičiūtės sodyba).

Tačiau kartu tai nebuvo uždaras tinklas, kurio visi nariai būtų susiję tik stipriais ryšiais ir todėl susiformuotų uždara klika, linkusi virti savo sultyse. Kai kurie tinklo nariai buvo labai geri draugai, o kai kurie palaikė tarpusavio ryšius tik tiek, kiek dalyvaudavo bendruose susitikimuose. Visi tinklo dalyviai turėjo savo tinklus ir kartais tokių asmeninių tinklų nariai dalyvaudavo ir šio tinklo susirinkimuose. Dalis žmonių vaikščiodavo tik pas savo draugus, tai yra pas Genzelį ateidavo jo draugai žurnalistai, kurie į kitur vykstančius susitikimus

¹⁶ Pokalbis su Inge Lukšaitė. Kalbėjosi Valdemaras Klumbys. Vilnius, 2002 m. liepos 4 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija.

¹⁷ Pokalbis su B. Genzeliu (2001-07-31); Pokalbis su Romualdu Ozolu. Kalbėjosi Valdemaras Klumbys. Vilnius, 2002 m. liepos 8 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija.

¹⁸ Pokalbis su Algimantu Nasvyčiu. Kalbėjosi Valdemaras Klumbys. Vilnius, 2014 m. sausio 17 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija; Pokalbis su Vytautu Nasvyčiu. Vilnius, 2014 m. vasario 4 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija.

neidavo¹⁹. Tinkle buvo daugiau žmonių, kurie čia neišvardyti, nes nebuvo aktyvūs kampanijos dalyviai. Tačiau nuo jų niekas nebuvo slepiama, jie dalyvaudavo kai kuriuose pasitarimuose dėl to, ką ir kaip reikia daryti toliau. Tai reiškia, kad tinklas nebuvo uždaras, o tai, kad jame dalyvavo žmonės, su kitais tinklo dalyviais susiję silpnais ryšiais, darė šį tinklą efektyvesnį, juk, anot sociologo Marko Granovetterio, būtent silpni ryšiai yra jungtys su kitais tinklais, per juos yra gaunama nauja informacija²⁰.

Nagrinėjamas tinklas nebuvo hierarchinis, jo nariai buvo lygūs. Nebuvo jokio vado, niekas neskirstė darbų akcijos metu, susirinkę visi siūlydavo idėjas ir siūlydavosi, kas ką gali padaryti. Vienintele išimtimi galima laikyti Žemkalnį, tačiau jis nebuvo joks vadovas, tiesiog turėjo autoritetą, kuris tinklo narius skatino veikti: „<...> žinoma, Žemkalnio autoritetas buvo toks, kad jau mes metėm savo visus darbus į šoną ir pradėjom planuoti, ką čia reikia daryt.“²¹

Būtent nuo Žemkalnio akcija ir prasiėjo. Jis piktinosi, kad senamiesčio viduryje kasant duobę garažams naikinami renesansiniai skliautai. Tačiau gali būti, kad vien tik šio senamiesčio naikinimo fakto nebūtų užtekę sukelti tokiai kampanijai. Tinklo narius asmeniškai sujaudino vienas atsitiktinumas – Žemkalnio patirtas pažeminimas, įžeidimas, kai jį, bežiūrintį, kaip kasama duobė garažams, nuo galvos iki kojų aptaškė pro šalį važiuojanti „Volga“ (tai buvo prestižinis automobilis, taigi jis turbūt simboliškai siejosi su nomenklatūra). Žemkalnis tinklo nariams pasakojo tuomet

antrą kartą gyvenime pasijutęs taip baisiai pažemintas. Visuotinai gerbto, aukštą statusą turėjusio Žemkalnio patirtas įžeidimas paskatino tinklo narius aktyviai veikti: „Kai jis šitą mums papasakojo, mums biškį kraujas užvirė.“²² Galima tai suprasti net kaip tam tikrą savo, kaip inteligentų, savigarbos gynimą, kai prasiveržė pyktis, susikaupęs nuolat patiriant smulkius ir ne visai režimo pažeminimus. Kad Žemkalnio pažeminimas buvo svarbus, rodo ir tai, jog apie jį parašyta ir parengtame straipsnyje: „Negana to, būsimų garažų savininkai įžūliai tyčiojosi iš LTSR nusipelnusio architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio, „keršydami“ „pralaimėjusiam“.“²³

Peticijų akcijoje buvo tam tikras vaidmenų ir darbo pasidalijimas. Irena Kostkevičiūtė buvo veiksmo *spiritus movens*, faktinis lyderis. Būtent ji pranešė Martinaičiams, kad visai šalia jų namo kasa duobę, ir pasiūlė, kad reikia kažką daryti, patys Martinaičiai į tą duobę nė nebuvo atkreipę dėmesio. Kostkevičiūtę turbūt galima laikyti ir tinklo pradininke. Būtent ji kviesdavosi jaunimą į savo butą, kur rinkdavosi „savotiška bendrija, kurią sudarė – be Irenos – J. Lebedys, V. Zaborskaitė, M. Lukšienė, jų mokiniai arba tokie priminti „stažuotojai“, koks buvau tuo metu aš“²⁴. Būdama ypač aktyvi ir turėdama daug pažinčių, ji galėjo kartu veikti ir kaip tarpininkė tarp skirtingų tinklų, o tai buvo svarbu renkant parašus.

Kita aktyvistė buvo Martinaitienė, jas su Kostkevičiūte kaip aktyviausias įvardija daugelis respondentų. Būtent jos buvo pa-

¹⁹ Pokalbis su B. Genzeliu (2001-07-31).

²⁰ Plačiau – M. Granovetter, 1973, p. 1360–1380.

²¹ Pokalbis su G. Martinaitiene (2014-01-15).

²² Pokalbis su Aloyzu Stasiulevičiumi. Kalbėjosi Valdemaras Klumbys. Vilnius, 2013 m. lapkričio 6 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija.

²³ [M. Martinaitis], Savininkiško instinkto galia (kopija), in: Autoriaus asmeninis archyvas.

²⁴ M. Martinaitis, 2000, p. 5.

grindinės parašų po peticijomis rinkėjos. Dirbdama „Kultūros baruose“ ir būdama menotyrininkė Martinaitienė turėjo daug pažinčių su dailininkais bei skulptoriais, turbūt tai lėmė, kad didelė dalis peticijas pasirašiusiųjų ir buvo žinomiausi šių sričių kūrėjai.

Dar viena darbo rūšis buvo tekstų rašytojai. Martinaitis įvardijamas kaip pagrindinis visų kampanijų peticijų tekstų rašytojas²⁵. Tačiau tekstus rašė ir Kostkevičiūtė, Lukšaitė, Stasiulevičius²⁶. Žemkalniui tekstus rašyti padėdavo sūnus²⁷. Tiesa, visų tekstų argumentacija buvo aptariama bendruose susirinkimuose. Straipsnius viešumai rašė V. Nasvytis, Žemkalnis, Landsbergis, Martinaitis. Jie buvo pateikiami tik kaip paskirų autorių nuomonė, kartais net tiesiogiai neliesdavo garažų statymo problemos. Apie peticijas viešai apskritai nebuvo skelbta ir apie pačią kampaniją žinios sklido tik neformaliais komunikaciniais kanalais. Tačiau tokie straipsniai formavo kažką panašaus į viešosios nuomonės spaudimą valdantiesiems, sudarė peticijų kampanijos foną, palankų jos tikslams.

Baimės slenkstis

Peticijų tekstų kūrimas ir straipsnių į žiniasklaidą rašymas buvo ta veikla, kurią galėjo vykdyti patys tinklo nariai. Tačiau to neužteko, kad akcija būtų sėkminga. Reikėjo surinkti žymių kultūros veikėjų parašus po tomis peticijomis ir įteikti jas tiesiai CK sekretoriui, apeinant CK aparatą, tik tuomet buvo galima tikėtis sėkmės.

²⁵ Pokalbis su G. Martinaitiene (2014-01-15).

²⁶ Pokalbis su Inge Lukšaitė. Kalbėjosi Vilius Ivanauskas. Vilnius, 2010 m. balandžio 19 d. Garso įrašas, in: Duomenų bazė „Nematoma sovietmečio Lietuvos visuomenė“.

²⁷ V. Landsbergis, 1997, p. 93.

Kaip pasakojo daugelis pateikėjų, daugumos iš tinklo narių oficialusis statusas buvo per žemas, todėl jie patys peticijų negalėjo pasirašyti – jų balsas nebūtų buvęs išgirstas. Reikėjo turėjusių valstybinius apdovanojimus, aukštus mokslinius ar pedagoginius laipsnius arbaėjusių aukštas pareigas asmenų, ir kuo daugiau, tuo geriau. Dauguma tų, kurie pasirašė peticijas, šiam tinklui nepriklausė, o su jo nariais buvo tik pažįstami, susiję silpnais ryšiais.

Tai buvo gana didelė problema, juk kolektyvinių peticijų prieš „valdžios“ sprendimą iki tol ilgą laiką nebuvo. Ne veltui čia žodis „valdžia“ pavartotas kabutėse, būtent jis tuomet vartotas ir tiksliausiai atspindi sovietmečio sampratą, kai bet kokios galią turinčios institucijos ar jėgos struktūrų sprendimas, nesvarbu, kokia ta institucija būtų, priskiriamas anonimiškai ir nekonkrečiai „valdžiai“. Taip žemiausio lygio administracijos sprendimas eilinio gyventojų akyse tapdavo lygiavertis CK nutarimui, nes abi institucijos buvo „valdžia“.

Sprendimas dėl garažų statybos buvo priimtas Vilniaus vykdomajame komitete, jis nebuvo politinis ar strateginis, pusiau atsitiktinis, turbūt tenkinantis asmeninius kai kurių norėjusių pasistatyti mašiną šalia savo buto žmonių norus. Tačiau visuomenėje jis buvo suvokiamas kaip „valdžios“, režimo sprendimas. Viena vertus, tokia nuomonė skatino veikti, nes taip gana nepavojingoje sferoje buvo galima kovoti su režimu. Bet kita vertus, tai apsunkino žmonių „iš šalies“, ne tinklo narių, pritraukimą. Juk jei sprendimas yra „valdžios“, kova prieš jį gali būti pavojinga. O turint omenyje inteligentijoje vyravusią valdžios, KGB, represijų baimę, net ir tokia apolitiška, grynai kultūrinė peticija potencialiems signatarams galėjo atrodyti pavo-

jinga. Ką jau kalbėti apie juos, jei iki pat pergalės bent jau kai kurie akcijos dalyviai baiminosi režimo represijų. „Aišku, negaliu sakyti, kad mes jau čia krūtinės atstatėm, baimės buvo, kuo tai baigsis.“²⁸ Lukšaitė peticijų nepasirašė būtent todėl, kad jautė riziką: „[rizika] tiesiog buvo matyt, ar tu pasirašai, nepasirašai. Aš, pavyzdžiui, nepasirašinėjau nei po garažais, nei po šitais. Aš sakydavau Irenai Kostkevičiūtei: „Aš ateinu, mes sėdam ir formuluojam tuos dokumentus. Mano indėlis yra tas. <...> Pagalvoji, kas bus, jeigu už trijų mėnesių negauni darbo, o du vaikai ir aš viena juos auginu. Viskas labai paprasta ir aišku.“²⁹ Ir jos rizika tikrai buvo didesnė nei tų, kurie pasirašė, nes jos oficialusis statusas buvo gana žemas – „etatinio požiūriu aš buvau socialinis nulis“³⁰.

Tai rodo, kad baimės slenkstis buvo svarbus faktorius, galėjęs sužlugdyti parašų rinkimą. Taigi, kyla klausimas, kodėl vis dėlto daugelis žymių kultūrininkų pasirašė.

Savas alternatyvoje: baimės slenkščio perkopimo mechanizmas

Tiek skaitant atsiminimus, tiek neretai ir mokslinėje literatūroje sovietinė visuomenė yra apibūdinama kaip nepasitikėjimo visuomenė, kur pasitikėta tik tais, kurie buvo labai artimi, su kuriais siejo stiprūs ryšiai. Tačiau toks vaizdinys supaprastina tuometinę tikrovę. Iš tiesų žmonės nepasitikėjo „valdžia“, nomenklatūra, viršininkais ir bendradarbiais, valstybinėmis ir

partinėmis institucijomis, žmonėmis apskritai. Tačiau kartu buvo toks tarsi sąmokslininkiškas tarpusavio pasitikėjimas. Ir jis buvo ganėtinai paplitęs tarp kultūrininkų. Galbūt toks pasitikėjimas buvo būtinybė visuotinio nepasitikėjimo atmosferoje, juk negalima nepasitikėti visada ir visais. Kad egzistotų visuomenė, užsimegztų visaverčiai socialiniai ryšiai, neišvengiama pasitikėjimo rizika, kai žmogumi pasitiki jo nepatikrinęs.

Tokį sąmokslininkišką pasitikėjimą gerai atspindi *savumo* fenomenas. *Savas žmogus* (rus. *свой*) dažnai minimas interviu, juo apibūdinamas toks asmuo, kuriuo galima pasitikėti, nors su juo bendraujama nedažnai, o kartais toks gali būti ir pirmą kartą matomas žmogus. *Savas* jis vien todėl, kad aš manau ar jaučiu, jog jis yra toks, nes jo vertybės ir nuostatos yra panašios į mano. Iš dalies šį fenomeną atspindi sociologų Danielio Levino ir Robo Crosso šalia stiprių ir silpnų ryšių išskirti panašiomis vertybėmis pagrįsti silpnieji pasitikėjimo ryšiai³¹. Ramonaitė jau pritaikė šią sampratą sovietmečio visuomenei tyrinėdama Sąjūdį³².

Tačiau tokie silpni pasitikėjimo ryšiai nevisiškai atitinka tai, kas yra įvardijama *savumu*, apima tik dalį šios sampratos, tą, kur žmonės sieja silpni ryšiai. Mat šie vis dėlto rodo, kad tarp jų siejamų žmonių yra kažkoks ryšys, kad jie yra pažįstami daugiau nei minimaliai. Juk silpnas ryšys nereiškia, pavyzdžiui, kad žmogus yra žinomas tik iš matymo, kaip pažįstamas kaimynas, su kuriuo tik sveikinamasi susitikus ir jokio kitokio bendravimo nėra.

²⁸ Pokalbis su G. Martinaitiene (2014-01-15).

²⁹ Pokalbis su Inge Lukšaitė. Kalbėjosi Vilius Ivanauskas ir Jūratė Kavaliauskaitė. Vilnius, 2010 m. balandžio 30 d. Garso įrašas, in: Duomenų bazė „Nematomą sovietmečio Lietuvos visuomenę“.

³⁰ Pokalbis su I. Lukšaitė (2002-07-04).

³¹ D. Levin, R. Cross, 2004, p. 1477–1490.

³² A. Ramonaitė, 2011, p. 199–217. Ten žr. ir išsamų teorinių ginčų apie ryšius tarp santykių stiprumo ir pasitikėjimo aptarimą.

Tokiu atveju tinklaveikos teorijoje manoma, kad nėra jokio ryšio³³.

O štai *savumas*, apimdamas silpnus pasitikėjimo ryšius, dar turi savyje ir pasitikėjimą kai kuriais visiškai nepažįstamais žmonėmis, su kuriais nėra buvę jokio kontakto. Tokius ryšius galima įvardyti kaip išankstinį pasitikėjimą. Tai reiškia, kad su tokiu *savu*, tegu ir nepažįstamu, žmogumi atviras pokalbis gali vykti visomis temomis, taip pat ir tomis, kurios laikytos pavojingomis, net jei tas pokalbis ir pirmas. Apie tokias patirtis yra pasakoję daugelis pateikėjų. „Nebūtinai, kad mes ten bendravom visą laiką. Užuodėm vienas kitą, kad yra savas žmogus. <...> [Žmogaus mūsų ratelyje] nebuvo, bet jis buvo savas. Sutiniki, pasišneki. Nebijai. Jo tas pats galvojimas. Ta pati literatūra perskaityta.“³⁴

Pažymėtina, kad iš kontaktų su *savu* gali susidaryti stiprus ryšys, bet gali bendravimas taip ir likti tokio pat lygio: tokiu žmogumi pasitikima, jis palankiai vertinamas, tačiau bendraujama su juo retai, atsitiktinai, jis nepriklauso draugų ratui ir draugu neįvardijamas. Tačiau susiklosčius aplinkybėms tokiam žmogui mielai padedama net nesitikint jokios grąžos. Tiesa, tokie ryšiai gali egzistuoti tik gana nepavojingoje aplinkoje, juk jie rizikingi. Todėl abejotina, ar jie buvo svarbūs, pavyzdžiui, pagrindinėje veikloje.

Patiems pateikėjams dažnai gana sunku nusakyti, kaip ir kodėl žmogus laikytas *savu*. Dažniausiai sakoma, kad tiesiog jausta, jog tai patikimas, savas žmogus, kad veikė intuicija, pats pasitikėjimo atsi-

radimas apibūdinamas panašiai kaip meilė iš pirmo žvilgsnio, tik šiuo atveju tai būtų pasitikėjimas iš pirmo žvilgsnio. Tačiau apibendrinant interviu duomenis galima teigti, jog toks išankstinis pasitikėjimas dažniausiai kildavo būtent iš nepasitikėjimo aplinkiniais, įtarumo jų atžvilgiu. Įtarumas reiškia nuolatinį aplinkinių stebėjimą ir vertinimą ieškant mažiausių detalių, iš kurių galima nuspręsti, koks iš tiesų yra žmogus, kokios jo vertybės, kiek jos artimos taviškėms. Iš esmės toks elgesys yra bendresnio, fundamentalaus įtarumo, kurį kelia aplinkinis pasaulis, būdingo sovietinei visuomenei, dalis.

Galima netgi išvesti paralelę tarp žmonių ir tekstų keliamo įtarumo. Pastarasis buvo pagrindas, leidęs egzistuoti ezopinei kalbai literatūroje ir jos išskaitymo funkcinavimui visuomenėje. Juk turi įtarti, kad tekstas reiškia ne visai tai (o kartais – ir visai ne tai), ką jis sako tiesiogiai, kad jame ieškotum paslėptos prasmės. Tam skaitytojas turi nuolat įtariai žiūrėti į skaitomą tekstą, tik tokiu atveju jis ras ezopinės kalbos užuominas (arba pats jas sukurs). Kaip dalis visuomenės buvo įgudusi skaitydama ieškoti ezopinės kalbos, taip žmonės buvo įgudę menkiausiose aplinkinių užuominose, gestuose, balso moduliacijose ieškoti nuorodų į žmogaus pažiūras, vertybes ir netgi padorumą. Stalino laikais tokie įgūdžiai galėjo padėti išgyventi, vėliau tiesiog tapo įpročio dalimi. Labai gali būti, kad kai kurie žmonės aplinkinius įtariai stebėjo nebūtinai sąmoningai, tiesiog automatiškai. Šis įgūdis ir leido atsirasti *savų* fenomenui ir išankstiniam pasitikėjimui, kuris visai nebuvo toks spontaniškas, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio.

Čia ne vieta gilintis į tai, kokios vertybės ir nuostatos jungė žmones į *savus*.

³³ M. Granovetter, 1973, p. 1361.

³⁴ Pokalbis su Marcelijumi Martinaičiu. Kalbėjosi Vilius Ivanauskas ir Algimantas Jankauskas. Vilnius, 2010 m. gruodžio 10 d. Garso įrašas, in: Duomenų bazė „Nematoma sovietmečio Lietuvos visuomenė“.

Tačiau kultūrininkų atveju viena iš jų buvo didesnis ar mažesnis priešiškusis režimui, todėl tie, kurie nors kartais parodydavo nepaklusnumą, išreikšdavo drąsesnę poziciją ar buvo nukentėję nuo režimo, nes, tik išbarti viešai, susilaukdavo populiarumo neformaliuose tinkluose. Nereikėdavo net viešo išbarimo – gandai apie nestandartinį, drąsų poelgį, tvirtą poziciją pasklisdavo greitai. Ir jie gerokai kilstelėdavo alternatyvų tokio drąsuočio statusą. O šiuo atveju svarbu, kad taip išgarsėję žmonės neretai pelnydavo išankstinį pasitikėjimą, tapdavo savi, net jei su jais ir nebūdavo tiesioginio kontakto.

Grįžtant prie peticijų, būtent šis savumo fenomenas atrodo esminis iš tų, kurie lėmė parašų rinkimo sėkmę. Nors dauguma pasirašiusių nepriklausė aktyvistų tinklui, dalis jų buvo susiję su kuriuo nors nariu silpnais ryšiais arba juos jungė bendros vertybės bei *savumas*. O tai reiškia, kad jie pasitikėjo prašančiu pasirašyti žmogumi. Kiek žinoma, nė vienas tų, kurie buvo prašyti pasirašyti peticiją dėl garų, neatsisakė. Taigi, tinklo nariai gerai žinojo (ar jautė), ko prašyti, kas neatsisakys. Kai kurie parašai iš tiesų buvo visiškai nepažįstamų (nors ir žinomų) žmonių. Taip Martinaitienė, netyčia sutikusi einantį Česlovą Kudabą, paprašė jo pasirašyti ir jis neatsisakė. O prašė ji todėl, kad manė, jog jis neturėtų atsisakyti.

Aukštas alternatyvus peticijų rinkėjų statusas buvo kita peticijų rinkimo sėkmės priežastis. Tiek Kostkevičiūtė, tiek Martinaitienė (nors ir mažiau žinoma, nei pirmoji) turėjo aukštesnį alternatyvų už sisteminį statusą. Birutė Burauskaitė yra pasakojusi apie jų pusiau pagrindinio tinklo narių bandymą panašiu laiku rinkti žymių kultūrininkų parašus: „<...> po tos Tašken-

to konferencijos, kai prasidėjo rusų kalbos bumas, <...> buvo tokį nedidelį tekstelį padaręs Garšva, <...> jis toks buvo neutralus, atrodo, nieko politinio nebuvo ir bandėm ten keletą įtraukt tokių žymesnių kultūros žmonių, rašytojų, poetų – nė vienas nesutiko, nė vienas, ir labai buvo skaudu, dėl to, kad eini ir matai, kaip tave išprašo <...>, tiesiog tą popieriuką bijo paimti.“³⁵ Atrodo, kad viena šios nesėkmės priežasčių buvo tai, jog parašų rinkėjos buvo visiškai nepažįstamos potencialiems signatarams, taigi, aukštas statusas pagrindiniame tinkle čia negalėjo padėti.

Beje, šis atsitikimas kalba apie du dalykus. Pirma, kai straipsnyje kalbama apie alternatyvų statusą, turimas omenyje statusas tarp kultūrininkų. Skirtingi tinklai turėjo skirtingas statusų hierarchijas – kultūrininkai buvo žinomi visuomenėje, todėl net ir jų alternatyvus statusas galėjo būti žinomas gerokai plačiau už kultūrininkų tinklą, o alternatyvūs statusai pagrindiniuose ar kituose alternatyviuose tinkluose nebuvo žinomi ne tinklų nariams, todėl negalėjo tokių žmonių ir paveikti.

Antra, atrodo, jog savumas irgi priklausė nuo tinklo vertybinių sistemų, galbūt ir tapatybių: tai, kas viename tinkle būtų laikoma savumo išraiška, kitame tinkle galėjo tokių interpretacijų ir nekelti. Be to, atrodo, jog tam, kad atsirastų savumo ryšys, kai nėra tiesioginių kontaktų, svarbu turėti bent kokią nors informaciją apie tą žmogų, kuri padėtų jį preliminariai įvertinti.

Silpni pasitikėjimo ryšiai kartais padėdavo ir mobilizuoti išteklius, reikalingus kampanijai. Juk aktyvių tinklo narių kartais pritrūkdavo. Štai kai kurie parašų

³⁵ Pokalbis su Birute Burauskaite. Kalbėjosi Valdemaras Klumbyš. Vilnius, 2001 m. rugpjūčio 3 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija.

rinkėjai netgi nepriklausė aptariamam tinklui. Martinaitienė sutiko gatvėje vieną pažįstamą restauratorę, pradėjo pasakoti apie garažą, ši juo pasipiktino. O kadangi „kas piktinosi, tas buvo mūsiškis“³⁶, Martinaitienė restauratorei pasiūlė padėti rinkti Muziejaus ir Stiklių gatvių gyventojų parašus po peticija, ir ši prisidėjo.

Visi pirmiau aptarti nesisteminiai veiksniai (neoficialus statusas, silpni pasitikėjimo ryšiai, *savumas*) leido gana nedideliame tinklui labai greitai surinkti keliasdešimt žymių kultūrininkų parašų, suorganizuoti jų įteikimą ir pasiekti pergalę.

Parašų rinkimas buvo nesisteminė kampanijos dalis, tačiau paskui neišvenigiamas buvo veikimas sistemoje.

Sisteminė kampanijos veikla

Ironiška ir kartu simptomiška, kad sisteminio veikimo sėkmė buvo nulemta to, jog naudoti neformalūs veikimo būdai. Kol bandyta veikti oficialiais kanalais, nepasiekta jokių rezultatų.

Iš pradžių su režimu bandyta bendrauti gana įprastais metodais – protesto laiška, įvardytą „informaciniu pranešimu“ su priedu bei jo papildymu, parašė Žemkalnis³⁷. Beje, verta pažymėti, kad šiame dokumente atskirai buvo išskirtas „tarptautinis aspektas“: „Kaip elgiamės su tokiais paminklais, nėra tik mūsų vienų ar vidaus reikalas: norim – saugom, norim – naikinam... Galima didelė tarptautinė gėda [pabr. originale – *V. K.*]“³⁸ Visuotinai žinota, kad Lietuvos

valdininkai ypač bijojo Centro arba tarptautinės, išeivijos reakcijos („buvo ta baimė, ką užsienis pasakys – čia didžiausia buvo baimė, kad nesužinotų „Amerikos balsas“ ir visi kiti. O mums buvo didžiausias rūpestis, kaip jiems pranešt“³⁹), todėl tokia argumentacija turbūt tikėtasi juos išgąsdinti.

Tačiau buvo žinoma, jog tokie vieno žmogaus pareiškimai dažniausiai nieko nekeičia. Kam kilo idėja rinkti parašus po peticijomis, nėra iki galo aišku, bet atrodo, kad tai buvo Kostkevičiūtės idėja. Neturėdami jokios tokių peticijų teikimo patirties, organizatoriai iš pradžių bandė peticijas įteikti oficialiais kanalais: „Bandėm, žinoma, iš savo tokio neprityrimo ir paikumo, <...> nunešti tenai [į LKP Centro Komitetą], paduoti budinčiam milicininkui, gi į vidų niekas negalėjo įleisti tenai. Tai žinoma, kad jis atiduos į kokią ten laiškų ar gautų raštų skyrių ir... Tai pirmieji mūsų raštai, aišku, nepasiekė to Griškevičiaus nei kiek.“⁴⁰ Tačiau susiorientavus pradėta ieškoti neformalių kelių: „Pradėjom ieškoti visokių pažįstamų, visokių ten tų sekretorių, dar kažko“, kas turėjo priejimą prie aukščiausių Lietuvos vadovų. „Atėjo gandas, kad kaip tik Filharmonijos salėje vyks Aukščiausios tarybos posėdis, kuriame kaip tik bus svarstomi paveldo išsaugojimo dalykai. Ajajai, būtinai žūt būt reikia įkišti savo didelį raštą jiems. Ir ne kam kitam, o Griškevičiui. <...> Ir dabar kaip jį atiduot? Kaip pakliūt iš viso į tą Filharmoniją tuo laiku? Ir tada Marcelijui [Martinaičiui] šovė į galvą, kad reikia pabandyt per Mieželaitį. <...> Ir Marcelijus skambina Mieželaičiui, na taip šneka kažką, lyg tai taip, kad mes čia tokį [raštą]

³⁶ Pokalbis su Gražina Martinaitiene. Kalbėjosi Valdemaras Klumbys. Vilnius, 2014 m. sausio 27 d. Garso įrašas, in: Asmeninė autoriaus kolekcija.

³⁷ Vilniaus senamiesčio 34 kvartalo garažų statybos klausimas. Arch. V. Žemkalnio informacinis pranešimas (kopija) (1977 m. lapkričio 24 d.), in: Autoriaus asmeninis archyvas.

³⁸ Ibid., l. 2.

³⁹ Pokalbis su G. Martinaitiene (2014-01-15).

⁴⁰ Ibid.

parašėm, bet nežinom, kaip čia įteikt, Miežis sako: duokit man, aš nunešiu. [...] Ir tas visas popierius papuolė tiesiai Griškevičiui į rankas. Paskui dar kitais kanalais papildavo.⁴¹ Būtent tai, kad peticijas pavyko įteikti aukščiausiems partijos vadovams, neabejotinai prisidėjo prie kampanijos sėkmės.

Tikslą pasiekti padėjo ir aukštas sisteminis peticijas pasirašiusiųjų statusas. „Kada mes prirašėm tų raštų, tada prisidėjo kelionės po žmones, kurie turėtų pasirašyt, tai turėtų būti žmonės, kurie snobiškiems veikėjams, visokiems Griškevičiam ir kitiems darytų įspūdį. Tai [todėl peticijos] turėjo būt apkaišyti vardais. Tuose raštuose pabrėžta, kad ten liaudies [dailininkas] toks, ir nusipelnęs [veikėjas], ir visa kita. Jau jeigu ten koks docentas, rašom ir tą docentą.“⁴² Tiesiog pavyzdinė šiuo požiūriu yra 1977 m. gruodžio 16 d. peticija, skirta LKP CK pirmajam sekretoriui Griškevičiui, LKP CK sekretoriui L. Šepečiui, kultūros ministrai J. Bieliniui, Vilniaus vykdomojo komiteto pirmininkui nenurodyta pavarde (!), o nuorašas skirtas „Tiesos“ redakcijai. Įdomi yra pasirašymo kompozicija. Iš pradžių pasirašo aukštesnio statuso „TSRS Liaudies dailininkas, akademikas, prof.“ J. Kuzminskas bei „Lenino premijos laureatas, TSRS dailės akademijos narys korespondentas, profesorius“ G. Jokūbonis. Tada eina nemažas tuščias tarpas ir pasirašo jau ant žemesnių sisteminės hierarchijos laiptų stovintys „LTSR nusipelnęs meno veikėjas“ A. Steponavičius ir „resp. premijos laureatas – skulptorius“ V. Vildžiūnas⁴³. Šis

raštas, galbūt todėl, kad jį pasirašiusieji turėjo tokius aukštus apdovanojimus, prasideda gana karingai: „Reiškiame protestą dėl Vilniaus kultūros paminklų panaudojimo grupės privatinių garažams.“ Kitose peticijose tik prašoma sustabdyti statybas, reikalavimų nėra. Kitos peticijos irgi buvo pasirašytos įvairius apdovanojimus turėjusių ar aukštus (bet ne aukščiausius) postus užėmusių žmonių, nors pasitaikydavo ir be jokių apdovanojimų, kaip „dailininkas V. Valius“.

Tiesa, sovietmečiu menininkas jau pats savaime buvo išskirtinis žmogus. „Geri menininkai sovietmečiu buvo visuomenės elitas ta prasme, kad jie jautėsi esantys aukščiau mokytojų, gydytojų, inžinierių, net ir mažiau talentingų ir sėkmingų savo profesijos brolių ir sesių. Tą supratimą skatino aplinka – pagarbus amžininkų požiūris, žiniasklaidos dėmesys. Tai lietė ne tik tuos, kurie dirbo režimui.“⁴⁴ Tai reiškia, kad ir tokių menininkų parašai buvo svaresni, nei eilinio žmogaus. Gal todėl dauguma peticijų pasirašytos išskirtinai menininkų.

Dabar žinomi 27 pasirašiusieji: J. Kuzminskas, G. Jokūbonis, A. Steponavičius, V. Vildžiūnas, B. Motuza, R. Miknevičius, V. Černiauskaitė, V. Zalensienė, A. Makūnaitė, A. Ličkutė-Jusionienė, D. Tarabildienė, J. Žilytė, V. Valius, A. Tautavičius, J. Tornau, V. Žilėnas, V. Nasvytis, B. Genzelis, A. Stasiulevičius, M. Martinaitis, J. Baltušis, P. Gudynas, A. Aleksandravičius, S. Veiverytė, V. Merkys, Z. Žemaitytė, Č. Kudaba. Iš jų aptariamam tinklui priklausė 6 žmonės. Beje, pažymėtina, kad Vildžiūnas ir Valius buvo pasirašę ir bene paskutinę prieš nagrinėjamą kolektyvinę

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Kultūros veikėjų raštas LKP CK pirmajam sekretoriui Petriui Griškevičiui (kopija) (1977 m. gruodžio 16 d.), in: Autoriaus asmeninis archyvas.

⁴⁴ K. Stančienė, 2015.

kultūrininkų peticiją – 1956 m. studentų sukurta, kuria siekta tuometiniam Stalino prospektui Vilniuje suteikti Gedimino vardą⁴⁵.

Dar vienas kampanijos ėjimas buvo pasinaudojimas liaudies valia. Martinaitienė su pagalbininkėmis ėjo per visus Stiklių ir Muziejaus gatvių namų butus ir rinko parašus po peticija⁴⁶. Buvo surinkti 27 šeimų parašai ir perduoti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui. Taip valdantieji atakuoti iš kitos pusės, parodant, kad reikalavimas sustabdyti garažų statybą yra ne tik saujelės inteligentų noras, bet jam pritaria ir liaudis. Žinoma, sovietmečiu liaudies valia buvo tik fasadiniai žodžiai, tačiau tai sustiprino ideologinį peticijų pagrindimą ir kartu galėjo būti suprasta kaip tam tikras užslėptas grasinimas. Sovietinis režimas vengė bet kokių atvirų masinio nepasitenkinimo apraiškų, griovusių liaudies ir partijos vienybės fasadą. Kad valdantieji matė tokią grėsmę, netiesiogiai patvirtina vieno iš valdžios pozicijai atstovavusiųjų – Girčio – žodžiai susitikime su peticiją pasirašiusiaisiais, kad nors „pareiškimai buvo kolektyviniai, įvairių organizacijų, bet ir atskirų asmenų <...> skrupulingai išnagrinėjus, susidaro išvada, kad tie pareiškimai nėra plačių visuomenės sluoksnių nuomonė. <...> žygiai bandyti daryti skubotai, daromas spaudimas įvairioms instancijoms, kad nutarimas būtų priimtas be klausimo nuodugnaus nagrinėjimo“⁴⁷. Toks demaskavimas ir kaltinimas spaudimu gali būti interpretuojamas ir kaip biurokratijos baimės apraiška.

⁴⁵ A. Tyla, 2002, p. 183.

⁴⁶ Raštas LTSR Aukščiausiosios tarybos VIII sesijai „Dėl istorijos ir kultūros paminklų apsaugos“ (kopija) (1977 m. gruodžio 21 d.), in: Autoriaus asmeninis archyvas.

⁴⁷ V. Merkys, 1999, p. 267–268.

Visuomenės nepasitenkinimą bei spaudimą rodė ir dar viena svarbi tinklo veiklos apraiška – straipsniai spaudai, kurių dalis išspausdinta nebuvo. Įdomu, jog šalia istorinių, paveldosauginių, kultūrinių argumentų apie senamiesčio vertę beveik visuose straipsniuose pabrėžiamas būsimų garažų savininkų savanaudiškumas, visuomenės interesų nepaisymas. Vartoti ideologiškai teisingi neigiami buržuazinio privačiasavininkiškumo vertinimai: „<...> reikėjo laukti įžūlaus privatininko, kuris yra labai ištobulinęs savo demagogiją ir sugebėjimą įsiskverbti į įvairias materialinio ir dvasinio gyvenimo sritis.“⁴⁸ Visose peticijose ir raštuose neigiama prasme vartoti žodžiai *privatus*, *privatininkų*. Ir atrodo, kad tai nėra tik taktinis naudojimas ideologija siekiant tiksliau atitikti oficiozinę diskursą.

Aštuntąjį–devintąjį dešimtmetį sovietinė visuomenė neteko tikėjimo ideologiniais idealais, o naujos gyvybingos etikos režimas taip ir nesugebėjo pasiūlyti. Dalis visuomenės šį moralinį vakuumą užpildė metimusi į materialinių gėrybių kaupimą. To meto spaudoje galima rasti daug straipsnių, smerkiančių šią tendenciją ne tiek iš ideologinių, kiek iš moralinių pozicijų. Sovietinėje Lietuvoje stiprėjant individualizmui ir savanaudiškumui, dalies kultūrininkų vertybės buvo visuomeniškos. Iš dalies toks visuomeniškumas siejamas su sovietinio kolektyvizmo idealais, kuriais analizuojamo tinklo nariai buvo ugdomi jaunystėje, iš dalies – su dalyje neformalių tinklų dominavusiomis vertybėmis, kur bendrasis gėris buvo svarbesnis už asmeninę gerovę. Ir būtent tokios vertybės neabejotinai buvo labai svarbios ryžtantis viešai oponuoti sistemai.

⁴⁸ [M. Martinaitis], Savininkiško instinkto galia, I. 2.

Šios vertybės gali paaiškinti ir tai, kodėl būtent šis, o ne kuris nors kitas neformalus kultūrininkų tinklas pradėjo kovą su režimu dėl paveldo išsaugojimo. Juk buvo ir daugiau tinklų, kurių nariai kritiškai žiūrėjo į sovietinį režimą, pavyzdžiui, susibūręs Vildžiūnų sodyboje. Tačiau atrodo, kad ten svarbiausios vertybės buvo saviraiškos bei kūrybos laisvė, o didžiausias siekis buvo pasitraukti iš sovietinės tikrovės į dramblio kaulo bokštą taip susikuriant laisvės oazę. Tai buvo tam tikra eskapizmo forma, kai žmonės siekė gyventi savo vidiniame pasaulyje, plėsti savo asmeninę ar savo tinklo laisvės erdvę, bet ne siekti visos visuomenės laisvėjimo. Ypač turint omenyje tai, kad sovietiniai menininkai norėjo skirtis nuo „nepašvęstųjų“, siekė kuo labiau nutolti nuo daugumos. Todėl tinklas, kurio vertybės buvo tokios, ir negalėjo sukurti kolektyvinio visuomeninio judėjimo. Šiame straipsnyje analizuojamo tinklo narių siekis buvo veikti visuomenę ir visuomenei. Tačiau detalesnė skirtingų tinklų vertybių ir veiklų analizė yra jau kito darbo tema.

Vietoj išvadų

Analizuota peticijų kampanija reiškė lūžį kultūrininkų elgsenoje, kai nuo oponavimo režimui pavieniui (dažniausiai kūryba) pereita prie kolektyvinio ir atviro savų tikslų siekimo. O tai reiškė baimės lygmens mažėjimą tarp kultūrininkų ir visuomenėje apskritai ir praskynė kelią kitoms kolektyvinėms kultūrininkų akcijoms, kuriose dalyvavo vis daugiau žmonių, įsitraukė ir kitų socialinių sluoksnių atstovai.

Tačiau ši kolektyvinė akcija nebuvo kokybinis lūžis kultūrininkų ir režimo santykiuose, ir ypač neformalių kultūrininkų

tinklų formuotos erdvės istorijoje. Juk akcijos sėkmę lėmė tai, kad pasinaudota tiek sisteminėmis (kontaktuojant su režimu), tiek alternatyviomis (planuojant kampaniją, renkant parašus) praktikomis. O tai reiškia, kad kultūrininkų kurta alternatyvi erdvė buvo nevisavertė, nes tinklo dalyviai kolektyvinius tikslus galėjo pasiekti tik sistemos padedami, o ne nepaisydami jos. Jos nevisavertiškumą rodo palyginimas su kita kolektyvine akcija, kurioje veikė žygeiviai. 1969 m. melioracijai grasinant galutinai sunaikinti Stepono Dariaus gimtosios sodybos Dariškėse likučius, žygeiviai labai greitai mobilizavo daugybę žmonių (per 500), kurie supylė sodybos kieme pilkapį ir pastatė paminklinį akmenį nesiklausę niekieno leidimo ir nebandę paveikti valdžios atstovų. Ir jų tikslas buvo pasiektas – melioracija sodybą aplenkė. Tai rodo skirtingus neformalių tinklų veiklos būdus. Jei alternatyvumas suvokiamas taip, kaip jis apibrėžtas šiame straipsnyje, – kaip laikymasis nuošalyje nuo režimo ir jo reprodukuojamų praktikų – tuomet garažų akcija negali būti laikoma grynai alternatyvia veikla, o Dariškių gynimas – gali. Vadinasi, reikia kalbėti ne apie alternatyvumą kaip tokį, o apie įvairių alternatyvumo apraiškų gamą.

Pažymėtina ir tai, jog iš apklaustų kultūrininkų (o jų apklausta keliasdešimt) niekas neminėjo Dariškių incidento. Tai rodo, kokia vis dėlto fragmentiška buvo neformalių tinklų formuota alternatyvi erdvė ir kelia abejonę tokios vientisos erdvės egzistavimu. Kartu kyla ir gilesnio savaimios / alternatyvios visuomenės funkcionavimo suvokimo būtinybė, ir klausimas, ar galima alternatyvių neformalių tinklų visumą vadinti visuomene.

BIBLIOGRAFIJA

- Baliutytė E., 2002 – Elena Baliutytė, *Laiko įkai-tė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Genzelis B., 1999 – Bronius Genzelis, *Sąjūdis: Priešistorė ir istorija*, Vilnius: Pradai, 1999.
- Granovetter M., 1973 – Mark Granovetter, „The Strength of Weak Ties“, in: *American Journal of So-ciology*, 1973, vol. 78, no. 6, p. 1360–1380.
- Yurchak A., 2006 – Alexei Yurchak, *Everything was Forever; Until It Was No More: The Last Soviet Ge-neration*, Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Kavaliauskaitė J., Ramonaitė A., 2011 – Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (sud.), *Sąjūdžio ištakų beiėskant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Klumbys V., 2009 – Valdemaras Klumbys, *Lie-tuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu. Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05 H)*, Vilnius, 2009.
- Landsbergis V., 1997 – Vytautas Landsbergis, *Lūžis prie Baltijos: politinė autobiografija*, Vilnius: Vaga, 1997.
- Levin D., Cross R., 2004 – Daniel Levin, Rob Cross, „The Strength of Weak Ties You Can Trust: The Mediating Role of Trust in Effective Knowledge Transfer“, in: *Management Science*, 2004, vol. 50, no. 11, p. 1477–1490.
- Martinaitis M., 2000 – Marcelijus Martinaitis, „Irena“, in: *Dialogas*, 2000-01-28, p. 5.
- Merkys V., 1999 – Vytautas Merkys, „Ar statys garažus po Vilniaus katedra? (Vilniaus Senamiesčio apsaugos problemos sovietiniais laikais)“, in: *Lietu-vos istorijos metraštis*. 1998, 1999, p. 265–278.
- Ramonaitė A., 2011 – Ainė Ramonaitė, „Sti-priųjų ir silpnųjų ryšių svarba protesto mobilizaci-jai: Sąjūdžio genezė ir raida 1987–1988 metais“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2011, Nr. 2 (29), p. 199–217.
- Stančienė K. – Kristina Stančienė, „Menininkas ir jo laikas. Pokalbis su parodos „Teodoras Kazimie-ras Valaitis. 1934–1974“ kuratore Giedre Jankevičiū-te“, in: *7 meno dienos*, 2015-01-30, [prieiga internetu], in: http://www.7md.lt/tarp_disciplinu/2015-01-30/Menininkas-ir-jo-laikas, [2015-01-31].
- Švedas A., 2009 – Aurimas Švedas, *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius: Aidai, 2009.
- Tyla A., 2002 – Antanas Tyla, „Iš Vilniaus stu-dentų gyvenimo: 1956 metai“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 2001-I, 2002, p. 177–184.
- Wasserman S., Faust K., 1994 – Stanley Was-serman, Katherine Faust, *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994.

THE SOVIET INTELLECTUALS' INFORMAL NETWORK BETWEEN ALTERNATIVE AND WITHIN-SYSTEMNESS: THE “GARAGE CASE” (1977–1978)

Valdemaras Klumbys

S u m m a r y

This paper analyses one of the earliest collective ac-tions of intellectuals. It rose against the decision of Soviet authorities to build an underground garage in the center of the Vilnius old city. The network of ac-tivists collected signatures of prominent Lithuania's intellectuals to the petitions against this decision and managed to deliver these petitions straight into the hands of the first secretary of the Lithuanian com-munist party, and this was the main cause of the suc-cess of this action – excavations were stopped, and the well was back-filled. The social network analysis was used to analyze the functioning of the network of

intellectuals. The main themes of the research are the structural characteristics of the network (the structure of the network and how it functioned); the tactics of the collective action; the external circumstances that benefited success (widespread norms within society such as trust and collaboration, the significance of formal and informal social statuses in dependence on the context). The research shows that even the anti-systemic actions of intellectuals were quite de-pendent on the within-system actions, so the informal networks of intellectuals weren't independent despite the anti-systemic values that prevailed within them.

*Įteikta 2015 02 19
Parengta skelbti 2015 03 13*